

A Borsod vármegyei hajdúk viselete 1825-ben

BODNÁR Tamás

The uniform of Borsod county's Heyducks in 1825

A hajdú a 15. század végétől, a szarvasmarha-kivitel fejlődésével kialakult marhapásztor, fegyveres állathajtó réteg. Nevük a „hajtó, hajdó” szavakból ered. Az örökös jobbágyság elől menekülve és kihasználva a török háborúk katonai igényét a hajdúk fegyveres csoporttá alakultak át, és éppen katonai szolgálatuknak köszönhetően, hogy a 17. században az erdélyi fejedelmektől kollektív kiváltságokat, hajdúszabadságot, adómentességet, letelepedésükhöz ingatlant kaptak. A letelepült hajdúk körében a XVII. század közepe tájától életforma-változás következett be: a szabadparaszti lehetőségekkel élve mindinkább földművelésre, állattenyésztésre tértek át; egyidejűleg elveszítették társadalmi mozgósító erejüket, sőt a reformkorra már egyenesen nemesi adómentességet célzó követelésekkel léptek fel. Félnemesi, illetve szabadparaszti társadalmi helyzetük, autonóm jogállásuk viszont a jobbágyságénál magasabb szintű mezővárosi, parasztpolgári kulturális igényeket és öntudatot alakított ki bennük. Harcmódoruk, hadviselési szokásaik miatt a hajdú sokszor egyet jelentett a gyalogos katonával.

A hajdúk kései utódai a 18–19. században már nem katonai, hanem uradalmi rendfenntartó alkalmazottak, „botos legények” voltak, szolgálatmentesség s némi járandóság fejében. Ehhez hasonlított a vármegyei és városi hajdúk intézménye, amely a 17. századtól kezdve alakult ki, és a polgári korszakban is fennmaradt. Ők voltak a törvényhatóságok adóbehajtói, kapu- és fogházőrei, hivatalszolgái, modern kifejezéssel altisztjei, azaz az urasági és városi, megyei hajdúk csak névrokonságban álltak a szabadparaszti hajdúkkal.¹

Borsod vármegyében a „hajdú”, mint vármegyei törvényhatósági alkalmazott már bizonyosan létezett 18. század elejétől, de az intézményre vonatkozó első írásos forrást csak 1746-ból találjuk. A megyei tisztviselők betűrendes névjegyzékében ebben az évben olvashatjuk először a *supremus comissarius* tisztséget, amely elnevezés a hajdúk kapitányának felel meg. 1756-tól már járásonként is kineveznek egy-egy *comissariust*, illetve helyenként ennek helyettesét is megnevezik,² de csak 1777-ben találkozunk először velük Borsod vármegye levéltárának iratai között. Ekkor Borsod vármegye statútuma rendelkezik a béklyóváltság összegének elosztásáról, ettől az évtől ugyanis annak az összegnek az egyharmada, amelyet a rabok szoktak a béklyóból való szabadulásuk alkalmával fizetni, a hajdúk kapitányát, a kétharmada pedig a többi hajdút illeti meg.³

1785-ben ugyancsak a szabályrendeletek egyik pontja foglalkozik a hajdúkkal: a vármegyei hajdúk állításánál Heves vármegye szabályzata szerint kellene őket felszerelni tetőtől talpig, de a statútum idején sem pisztollyal, sem puskával nincsenek ellátva, noha a biztonság érdekében éjjel-nappal szolgálatuk ellátásán fáradoznak. Ezért a főadószedő kötelessége, hogy öt hajdút a házipénztárból fegyverekkel ellásson.⁴ Utóbbi rendeletből látjuk, hogy a megyei hajdúk száma, ruházata, felszerelése még korántsem volt elégséges feladatuk ellátásához.

¹ BÁN (szerk.) 1989. 174–175.

² MNL BAZML IV. 501/m. 1. köt.

³ TÓTH–BARSÍ 1989. 115–116.

⁴ TÓTH–BARSÍ 1989. 139–140.; MNL BAZML IV. 501/g 1 köt. 298. szám

1820 és 1825 között több alkalommal felvetődött a hajdúk létszámának növelése, ruházatuk és fegyverzetük egységesítése és korszerűsítése. A vármegye 1820-ban az alábbi feliratot küldte a Helytartótanácsához „a hajdúk számának szaporítása iránt, mivel nagy és sok teher nehezedik a szolgálatban állókra a közcsendesség fenntartása, valamint a tömlöcökre és a bennük ülő gonosztevőkre való szoros felvigyázás miatt”:

A közszolgálatunkban lévő hajdúk csekély száma öregbítéséért esedezünk, bennünket erre az elkerülhetetlen szükség kényszerít. Ugyanis hajdúinknak mostani száma 40 hajdúból, egy fő káplárból s egy közhajdú fizetés mellett szolgáló vicekáplárból és így összességel 42 fejből állván, ha ezek számából azon hajdúinkat kivesszük, kik tisztviselőink mellett vannak a közházunk udvarán s tömlöceink mellett szolgálatban lévő hajdúink száma 18 legényekre megy. De még ez a 18 szám is teljes csak alig-alig és ritkán lehet, mivel az időközben itten-ottan lappangó zsványok üldözésére fegyveres erőt, a más kísértetni szokott gonosztevők mellé is utazásaikban gyakran több napokat eltöltő hajdúkat kellett rendelni. Emellett az új közház és a Miskolchoz, mint központi helyhez közel lévő hidak, töltések karbantartása alkalmával a rabokkal végeztetett munka felvigyázása, emellett a börtönökben maradókra igen kevesen vigyáznak, nem beszélve arról, hogy a hajdúk egészsége is időnként megromlik és alkalmatlanok a szolgálatra.⁵

Az is előfordult, hogy a tömlöc ajtaja előtt őrt álló poszt felváltása órákon keresztül lehetetlen volt a hajdúk létszámának elégtelensége miatt. Ekkor az őrizendő rabok száma elérte a 300 főt, így fennállt a veszélye, hogy ezeknek a „cégéres erkölcstelenségű rosszaknak veszedelmes gondolkodása és minden gonoszság és vakmerőség elkövetésére való vetemedése miatt” kitörhetnek tömlöcükéből, és nem állítható velük szemben megfelelő védelem. A börtönön kívül dolgozó 30-30 rabra csak 4-4 felfegyverzett hadú ügyelt, a rabok ráadásul kapával, ásóval, csákánnyal dolgoztak. Esetleges zendülésük esetén, a 4 hajdú kevés lett volna megfékezésükre és keresésükre is. A vármegye tisztviselői szerint a börtönökben lévő gonosztevők számának emelkedése annak is betudható, hogy a felső rendelés szerint a szolgabíráknak az apróbb vétkekért 12 pálca vessző- vagy korbácsütésnél nagyobb büntetést diktálni maguktól nem lehetett. A vármegye ezért a közhajdúk számának 60 főre emelését kérte a Helytartótanáctól, akik mellett két káplár szolgáljon.⁶

A következő négy esztendő nem hozhatott jelentős változást, mert 1824-ben ismét a hajdúk számának szaporítását sürgetik 41-ről 60 főre,⁷ de továbbra sem történt intézkedés az ügyben, így a rákövetkező évben „a hajdúk s tömlöcök jobb rendben való szedésére kiküldött deputáció” küldött feliratot a Helytartótanácsához, részletesen taglalva és indokolva a létszám és felszerelés kibővítésének szükségességét:

[a] hajdúk legalább 5 láb és öt col magasságú legényekből álljanak. A hajdúnak 18 esztendősnél ifjabb s 40 esztendősnél idősebb legények vétettessenek, mivel a hajdúi szolgálattal egyben kötött strapátiók elviselésére az előbbiek még, az utóbbiak már többnyire alkalmatlanok. A legényeket a központi seborvos, ha pedig kérdés támad, a főorvos is vizsgálja meg, mégpedig úgy, hogy hibáikra feleletet is tartozzanak adni.⁸

⁵ MNL BAZML IV. 501/e 3308/1820.

⁶ MNL BAZML IV. 501/e 3308/1820.

⁷ MNL BAZML IV. 501/e 3811/1824.

⁸ MNL BAZML IV. 501/e 3811/1824.

A hajdúk alkalmazását 1825-ben rendeletben szabályozza a vármegye: a posztó beszerzésében másként kell eljárni, mint ez idáig, ugyanis eddig a posztót mindig egyetlen kereskedőtől szereztek be ugyanolyan áron, akkor is, ha jobb vagy rosszabb minőségű volt, így gyakran előfordult, hogy a posztó sokáig ott állt a boltban, és ezért vásárlás után hamar tönkrement. A továbbiakban a „Gácsfi fabrikából”⁹ kell beszerezni a posztót, közvetlenül a gyártótól és aktuális áron, ezzel ráadásul egy hazai üzemet is támogatnak. Ezt az anyagot kapja rangsorra való tekintet nélkül mindenki, és olyan miskolci szabókkal kell a ruhákat megvarratni, akik köztudottan jól varrnak, és akik a legillendőbb feltételek alatt vállalják el a munkát. A ruhák szabásának, varrásának, színének, a posztó anyagának mindenképpen egyformának kell lenni, egyik tisztviselő úrnak sem szabad rajta változtatni.¹⁰

A Helytartótanácsához szóló jelentésben a hajdúk számát 41 főről 60 főre emeltetni kéri a vármegye, ugyanis a meglévő létszámból 22 fő a tisztviselő uraknál ordonánc¹¹, és a gonosztevőkkel teli tömlöcökhöz, valamint a hidakhoz és egyéb munkálatokhoz kijáró rabok körül való szolgálatra csak 18-an vannak beosztva, miközben az újabb határozás szerint a tömlöc háta mögött is éjjel-nappal strázsának kell járnia. Emellett a tömlöcöket bővíteni, a tébolyodottak házát és a rabok ispotályát is építeni kell, ez utóbbiak őrzése is indokolja a jövő évtől a hajdúk számának 60 főre emelését. A létszám növelése mellett az 1825. évi rendelet részletesen rendelkezik a hajdúk új uniformisáról is, megindokolva, miért kell a régi helyett új viseletet készíttetni a vármegye katonáinak:

A mostani hajdúk nagyobb részéről ránézésre a viseletükből, állásukból, öltözködésükből a tudatlanság, faragatlanság látszik. Ha így maradnának, rendeltetésük céljának nem felelnének meg, a jó és illendő ruha varratását is kár volna rájuk vesztegetni. Elkerülhetetlenül szükséges meghatározni azt, hogy a hajdúk ruhái, fegyverei csinosan és tisztán tartására taníttassanak meg, sőt arra fenyték alatt kötelesek legyenek. E felett az állásra, le- és felmasírozásokra, fordulásokra a fegyvertiszteletből való meghúzására, egyenként és csoportosan való elsütésére képesek legyenek és tanítsák meg őket. Taníttassanak meg arra is, hogy a strázsaváltás alkalmával, illetve a vármegyei deputációk és a főispáni hivatal tagjai előtt fegyverrel tisztelegjenek. A hadnagyok feladata a hajdúk vezénylése, ezért nekik is meg kell tanulni a vezetés módját. Az ordonáncoknak szintén végig kell mennie a kiképzésen, mert e nélkül nem tudnak majd bekapcsolódni a többiek közé. Sorban masírozni, taktusra lépni dobszó nélkül nem lehet. Ezért egy jó, alkalmas dobos jelöltessen ki, és egy nem sokba kerülő, jó dob szereztessen be.

A hajdúk hadnagya a gyűléseken, törvényszékeken s a vármegye főbb rangú tisztviselői előtt formaruhájába öltözve jelenjék meg. Ruházata a hajdúk ruhájával mindenben egyenlő színű posztóból legyen varrva, csak hogy arannyal adjusztírozva legyen. De mivel a mostani színekhez alkalmaztatott ruhája már meg van varrva, hogy ez erre felment nagy költség el ne vesszen, a feljebb rendeltetett határozás végrehajtása a hadnagyra nézve akkor fog kezdődni, mikor a mostani ruhája el-tartására kiszabva lévő esztendőik majdan lefolyni fognak.¹²

Az új hajdúuniformis pontos leírása is elkészült, amelyből kiderül, hogy a formaruha alapszíne a búza-virágkék volt. A megyei hajdúság hierarchikus szervezet volt, és a mundér is ehhez igazodott; megkülönböztettek börtöni szolgálatban lévő hajdút, egyszerűbb viselettel, majd a vármegyei tisztviselőket kísérő ún. ordinárius hajdút, elegánsabb öltözetben, hiszen a vármegyét képviseli idegen helyeken, végül lovas katonát is, akinek medvebőr süvegben „parádézhat”.

⁹ Nógrád vármegye mezővárosában, Gácson (Halič, Szlovákia) alapították Magyarország első posztómanufaktúráját 1767-ben, legnagyobb megrendelője a hadsereg volt.

¹⁰ MNL BAZML IV. 501/e 2726/1825.

¹¹ hírvivő, küldönc

¹² MNL BAZML IV. 501/e 2726/1825.

Ami a hajdúk mostani ruházatját illeti, mivel már amint a nagyméltóságú főispán úr őnagysága ordinarius hajdújáról is láthatni, a szép termetű hajdúk ruhája, bármely kikeresett jó és teljes s bármely szépen varró szabó által készíttődjenek, s adjustiroztattassanak is, semmit, vagy igen keveset mutatnak a szemnek, ennek pedig az oka abban sarkallik, hogy a zöld dolmány, zöld mente, setétkék nadrág jól össze nem jönnek, s a reájok néző szemnek szépet sohase játszanak. Amint az ide zárt rajzolat mutatja, a hajdúk szolgálatbeli ruhája ezekből a színekből és darabokból állhatna ki.

Fekete csákó, felül körös-körül sujtázás nélkül, nem selyem, hanem úgynevezett szabb portos, sárga paszomántkarikával, elől szinte olyan rózsával, jobb oldaláról lefüggő fekete-sárga vitézkötéssel s a csákó mellé szánt fekete-sárga forgóval. Káplárok csákóját valamivel jobban is kicifrázni lehet. Megjegyezvén a forgókra nézve azt, hogy ezeket, mint a katonák szokták, a falukon összeszedendő kakastollakból, az itt arra könnyen megtanítatandó hajdúk magok által is megszipítettetni lehet, sőt kellett is.

Búzavirág színű kék mente fekete báránybőr prémmel,¹³ ugyanolyan színű nadrág és tarsolyszín veres dolmány, sárga öv feketéllő vegyítéssel a karikák kötéseinél. Fényes bőron s réz csattokon függő fekete kartusok, ugyanolyan színű szíjakon függő s egészen vas hüvelyű kard, veres színű tarsoly s csinos vas sarkantyús fekete csizma.

A tömlőcnél való szolgálatra fordítandó hajdúk mentéje, nadrágja, dolmánya csak egy sor vastagabb fekete-sárga zsinórral s három sor gombokkal, a tisztviselő uraknál lévő ordinárius hajdúk ruhái pedig, minthogy ezek tisztviselő urakkal gyakran a megyén kívül is mint deputátusokkal, többféle solennitasokra szolgálatra eljárva a megye dísze, azt kívánja, hogy csinosabban öltözködjének. A vastag zsinóron kívül sujtással is hányattatassanak ki, s mentéiken és dolmányaikon ötsoros sárga gombok legyenek. Magában értettétvén az, hogy amely hajdú az ordináriusi szolgálatról a tömlőci szolgálatra visszaküldetik, vagy behúzatik, csinosabb ruháját a helyére állott más hajdú közruhájával fogja felcserélni.

Javasolja tekintetes nemes vármegye ezeket a színeket különösen azt, hogy mind a búzavirágszín kék, mind a tarsolyszín veres posztók tartósok, színeket meg nem hagyják, s együttvéve a szemnek szépet mutatnak.

A hajdúk adjustirungjához még ezek hozzájárulhatnak, úgymint szolgálaton kívül való járásra kapjanak olyatén búzavirágszín kék sipkát, elől B.V. betűkkel, melyek közönségesen fouraszir¹⁴ sipkáknak neveztetnek. Patrontáskájokon s tarsolyokon a B.V. betűkön felyül rézből pajzs formán kinyomva hordják a tekintetes nemes vármegye címerét, mely tulajdonokká sohase váljon, hanem időről időre másokra szálljon át.

Amint a./alatt lévő rajzolat mutatja a lovas katonák ruhája legyen, medvebőrrel készített kalpag, sárga-fekete színű vitézkötéssel, olyan színű forgóval, tarsolyszín veres fityegővel balra a kalpag. Hat esztendőre adattasson a kalpaghoz, viaszos vászon tok adattasson, hogy azt jobban megkémélhessék, mikor parádében öltözve nincsenek s példának okáért az úton levelet visznek, ők is úgynevezett fouravir sipkában járjanak.

Zöld dolmány, feje mente fekete báránybőr prémmel, tarsolyszín veres nadrág, fekete fényes bőrből való lóding, egyébaránt a lovas katonák egész ruhája s készülete mindenkben úgy adjustiroztattasson, mint ahogy az feljebb az ordinarius hajdúkra nézve leíratott, s mentéjüket melyet mosni is lehet, nyárban, parádében, szolgálaton kívül ne hordják. Nyeregkészületek álljon fekete báránybőr nyeregbundából, alól kitétsző s megcsipkézett veres posztóból, tarsoly szín veres sabrakból, sárga színű kalbaporta(?) háromsoros lineákkal leszegve.

Köpönyegjek mind a hajdúknak, mind a lovas katonáknak legyen feje, azzal a különbséggel, hogy a hajdúké ujjas, a lovas katonáké pedig kerek, vagyis úgynevezett magyar köpönyeg legyen.¹⁵

¹³ Ennek ellenére, a színezett mellékleten az egyik gyalogos hajdút zöld mentében ábrázolják.

¹⁴ *fourage* (francia, ejtsd: furázs) = a lovak táplálására szükséges takarmány, *fourageur* = a takarmány beszerzésére kiküldött katona, *fouragiren* = takarmányt szerezni.

¹⁵ MNL BAZML IV. 501/e 2726/1825.

Az uniformis leírásához 1825-ben egy színezett tusrajzot is csatoltak, s ez az irat mellett megmaradt Borsod vármegye levéltárában. A feltűnően szép vízfestmény alkotóját nem ismerjük, talán a vármegyei írószerv egyik ügyes kezű hivatalnokja készítette őket, egyedülálló viselettörténeti forrást alkotva.

*Borsod vármegye hajdúinak formaruhája 1825-ben, színezett tusrajz.
 MNL BAZML IV. 501/e 2726/1825.*

Levéltári források

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc–Alsószolca
 IV. 501 = Borsod vármegye levéltára, Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai
 501/e = Közgyűlési és törvényszéki iratok
 501/g = Szabályrendeletek
 501/m = A megyei tisztviselők betűrendes jegyzéke

Bibliográfia

BÁN (szerk.) 1989

BÁN Péter (szerk.): *Magyar történelmi fogalomtár I–II*. Gondolat, Budapest, 1989

TÓTH–BÁRSI 1989

TÓTH Péter–BÁRSI János: *Borsod vármegye statútumai (1578–1785)*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1989 (*Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek* 23.)